میکانیزمی ژیانی زمان و مر□ق.
عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

سوکرات نووسین بە نیگارکردن دەچوێنێ. زمان لەو وشانە پێکهاتووە، کە وێنە دەخەنەوە و لەسەر پێیەکانیان وەستاون. زمان لە نووسیندا دەجوولێتەوە وەك ئەوەی لە ژیاندا بێت. بەڵام زمان لەبەرامبەر کێ قسان دەکات؟ هەڵبەتە زمان بەرامبەر هەمووان و بۆ کەس قسان ناکات، زمان لە نووسیندا تاکە چارەیە، بەڵام نووسین تەنها نیگارکردن نییە!.

زمان لە گفتوگۆکردندا زیندووە، لە نیگارکردندا مەرج نییە، زیندوو بێت. بەڵام چونکە زمان هەموو شتێ نابێت، ئیتر زمان چارەیە، نیگارە، جەستەیە، جەستە قسان دەکات، شتەکان قسان دەکەن، مێژوو قسان دەکات، توانا فەردی و کۆمەڵایەتییەکان قسان دەکەن، مردن و ژیان بێ پچڕان بە هەزاران جۆر قسان دەکەن… میکانیزمی ژیان مر□ق و زمانە، زمانە کە دەربارەی زمان دەدوێ، زمان کە دەربارەی خۆی دەدوێ، هیچ شتێ لە مر□ق جوانتر نادۆزیتەوە. (مر□ق ب□رهەمی زمانە).

کتێبەکانی ئایین و ئەو کتێبانەی کۆمەڵگای مر□قایەتی پێکهێناوە و بووتە کتێبێکی پیرۆز، تابلۆکانی موسا، دە سپاردەکە، هێلکارییەکانی تەوارات، ئینیجیل، دەقە پیرۆزەکانی قورئان… هیچ شتێ لە زمان جوانتر نادۆزنەوە، بۆ ئەوەی دەربارەیان بدوێ. بەشێکی گەورەی جوانی زمان لەوەدایە لە ز□م□ن و سیاقێ دەنووسرێ و لە سیاقێکی دیکە و لە شوێنێکی دیکە و لە کاتێکی دیکە دەخوێندرێتەوە. بەردەوام زمان حەقیقەتی خۆی لە (زەمەن)ە جیاوازەکانی گفتوگۆ و دانوستاندن و گۆڕانکارییەکاندا دەبینێتەوە. مر□ق و زمان بۆ هەمیشە لە سەیرورەدان.

داهێنان میکانیزمی ژیانی زمانە، دەسەڵاتی حەقیقی زمان گفتوگۆ و دانوستاندن و گۆڕانکارییە! سەیرورە دەسەڵاتی حەقیقی زمانە، زمان لە ر□گ□ای گفتوگۆ و دانوستاندن و گۆڕانکارییەوە هەست بە دەلالەتەکان دەکات، بەڵام حەقیقەتی دەسەڵات روداوەکان راڤە دەکاتەوە! ئایا زمان دەکەوێتە کوێی حەقیقەتەوە؟

زمان دەکەوێتە راڤەکردنی بێ کۆتایی حەقیقەتەوە. بەو مانایەش

حەقیقەت و راڤەکردن هەکارن بە مانای هەتا هەتایی زمان و سەیرورە. کەواتە نە ئایین، نە زانست، نە فەلسەفە ناتوانن نهێنی ژیانی مرۆق کەشف بکەن، ئەگەر زمان و راڤەکردن و سەیرورە هاوکارییان نەکات. لەبەر ئەوەی زمان بنەمای هەمووانە، ژیان بەردەوام کراوەیە.

ئەوەی تایبەتە بە هەمووان، ئەوەی تایبەتە بە مرۆق و حەقیقەت موڵکی منیشە، واتە کاتێ زمان قسان دەکات، من قسان دەکەم، کاتێ من قسان دەکەم، واتە مامەڵە بە کردەی زمانی تایبەت بە خۆم دەکەم، لە هەمان کاتدا ئەوە منم کە قسەی لە حەقیقەت و سەیرورەی تایبەت بە خۆم دەکەم. ئەوە تیۆری نیازخوازییە کە لای (جۆن سێرل) ژیانی راستەقینەی دەگەشێنێتەوە. واتە نیازی قسەکەر بەر لە گوتار ئامادەیی هەیە. واتە کاتێ دەڵێی (کات) درەنگە، واتە دەتەوێ بە ماڵ بگەڕێیتەوە. لەسەر ئەو بنەمایە دەتوانین قسەیەک بە تێزی لاکان (مرۆق بەرهەمی زمانە) زیاد بکەین و بڵێین مێژووی مرۆق، مێژووی هەڵەکانی مرۆڤە، وەک چۆن مێژووی زمان مێژووی هەڵەکانی زمانە، هەروەها مێژووی حەقیقەتیش! کەواتە نە مرۆڤی رەسەن بوونی هەیە، نە زمانی رەسەن، نە تاکە حەقیقەت، لەو بیرۆکەیەدا مرۆق دەرئەنجامی راڤەکردن و زمان بەلبەلەی زمان و حەقیقەت رووەکانی خودی حەقیقەت دەنوێنە! بە مانایەکی دیکە ژیان هەرگیز رۆژێ لە رۆژان تەنیا و بێگەرد و یەک روو نەبووە، ژیان لە خوێنی حەقیقەت و زمان و مرۆڤە جۆراوجۆرەکان دێ و دەچێت. کەواتە کێشەی ژیان لە راڤەکردن و گفتوگۆ و بەیەکگەیشتنی بەردەوامدایە! بەڵام کیشەی مرۆق و زمان کێشەی حەقیقەت نییە، کێشەی سەیرورەیە. بە دیوەکەی دیکە مرۆق و زمان لە رووەکانی حەقیقەت جیا نابنەوە.

مرۆق و زمان، زمان و مرۆق

بێگومان هیچ بیرکردنەوەیەک لە دەرەوەی راڤەکردن و بەیەکگەیشتن وبەردەوامیدا نییە، ئەوەی لە هەموو کلتوورێکدا جێگای بایەخ پێدانە جیاوازی بنەمای راڤەکردن و بەیەکگەیشتن وبەردەوامییە، ململانێی پێکگەیشتنەوەی مرۆق و زمان، راڤەکردنی زمان و مرۆڤە، دینامیکیەتی پێکگەیشتنی مرۆق و زمان، کێشەی راڤەکردنی زمان و مرۆڤە، یان بە مانایەکی دیکە رێککەوتنی مرۆق و زمان، زمان و مرۆق، لە راڤەکردن و بەیەکگەیشتن و بەردەوامیدایە. لێرەدا پرسیار ئەو سەنتەزە ئەوەیە ئایا رێزگرتنی زمان و مرۆق لە پێکگەیشتندا گرنگترە یان گەیشتن بە تاکە حەقیقەتێک؟

بە بڕوای من پرسی مرۆق و زمان، زمان و مرۆق لەنێوان ئەوەی

بەکۆتایە و ئەوەی کە مێژووییەدا هەروا دەمێنێتەوە. جیاوازیکردن چۆن دەبێ؟ دیار نییە، مرۆق بەکۆتایە و لەسەرووی مێژووەوەیە، یان زمان مێژووییە و بەردەوام لە راقەکردندا بەکۆتاییدا خۆی دەبینێتەوە؟ مرۆق و زمان، زمان و مرۆق چوونەتەوە ناوەخۆیانەوە، مرۆقی بێ زمان و زمانی بێ مرۆق لە دەرەوەی ژیاندان. بەڵام ئایا هیچ مرۆقێ هەیە زمانی تایبەتی خۆی لەگەڵ مرۆقێکی دیکە دابەش بکات، ئایا مرۆق لەگەڵ زمانی خۆی لەناوەوەی خۆیدا دەژی و زمان لە دەرەوەی خۆیدا دەژی؟

زمان پاشای هەمووانە، لە رابردوو و ئێستا و داهاتوودا، مرۆقیش. راستە لایەنی ماددی بوونی زمان و مرۆق شتێکی بەرچاوە، شێوەی کتێبی رستەسازی، کە تەزی لەسەر نیشتووە، بەڵام بەو مانایە زمان ئەوە نییە، کە لە جەستەی خۆی دەردەچێ و دەچێتە نێو جەستەی مرۆقەوە، بەڵکو ئەو بەرگە سرووشتییەیە، کە دەچمە ناوییەوە بۆ ئەوەی لە رێگای خزینەکانی خۆمەوە ببمە تاکێك لە تاکە ئازادەکانی کۆمەڵەی زمان.

کەواتە کەسی قسەکەر بەو مانایەی کە تاکێکە ئەوە دەڵێ، کە دەیەوێت. (چۆمسکی) دەڵێت: من قسە بە رستیەك دەکەم، کە بەر لە من کەس قسەی پێنەکردووە، چونکە من رێزمان بە رێگای تایبەتی خۆم بە کار دەهێنم. هەڵبەتە یاسا پارێزگاری لە خاوەندارێتی تاك دەکات و سزای قسەدزەکان دەدات. (نیچە) لە زەرادەشت وای گوت، دەڵێت: من زارێکم نییە بۆ گوێیەکانتان.

ئەوەی مرۆق لە زمان بە خاوەندارێتی هەڵدەستێ، پرۆسیسەکردنی ئازادییە؟ زمان موڵکی گشتییە، فۆرمێکی کۆمەڵایەتی هەیە. ئەو مانایەی، کە مرۆق بە کاری دەهێنێ، سەرەڕای شێوازی تایبەتی (من) و بەر لەوەی مۆرکی (من) و ئازادی (من)ی پێوە بێت، موڵکی کۆیە. من ناتوانم شتێ بڵێم تەنها ئەوە نەبێ، کە یاسا و رێسای زمان رێگام پێدەدات. من بیرۆکەکانم دەخەمە بۆتەی زمانێکی کۆمەڵایەتییەوە، ئەوەی کە ئازادیم کۆت دەکات، موڵکی کۆیە. قسەکەر ناتوانێ هیچ بڵێت، تەنها ئەوە نەبێ، کە هەڵوەستی مێژوو، یان کە ئازادی بە مانا بەرفرەوانەکەی ئەو سەردەمە، کە تێیدا دەژیت، رێگای پێدەدات. مرۆق لە میانی خۆی و ئازادی و نەسەقێکی کۆمەڵایەتییەوە قسان دەکات.

کەواتە لە نێوان زمان رووت و تاکئامێزە، مرۆق بەر لەوەی بیر بکاتەوە لەسەرەتی بڕیار بدات کەوا بە شێوەیەکی شاعیرانە لە ماڵی

زماندا نیشتەجێیە. مرۆڤ زمانی پێشیووە، مرۆڤ بەرهەمی زمانە، زمان ئازادی مرۆڤ دەکێشێ و مرۆڤ لە رێگای زمانەوە قسان دەکات، بیرکردنەوەی مرۆڤ دەکەوێتە نێو خەیاڵی زمانەوە. بەڵام ئایا کەسی قسەکەر چۆن ئەوە دەڵێ، کە دەیەوێت، واتە چۆن بە شێوازی ئازادانەی خۆی دەدوێت؟!

ئەگەر زمان سروشتی بێت، کەواتە مرۆڤ بەرگی ئازادی و سرووشتی پێشیووە، چونکە زمان فەزایەکە لە ئازادی، ئازادیش خودی بوونە، مرۆڤ لەو بوونەوە دەسکێ!! ئەگەر ئازادی بوونی نەبێ، کەواتە مرۆڤ و جیهان دەکەونە بەندەوە. داهێنان بوونی دەکەوێتە تەگەرەوە، بە ئازادی تاك ناتوانێ بە داهێنان هەڵسێت، هەر لە رێگای ئازادییەوە دەتوانین بەو تەعبیرەی (هەڵدرین) بگەین، کە زمان گوێی دەمە.

حەقیقەتی بوونی مرۆڤ جگە لە حیکمەتی داهێنان و جەوهەری ئازادی شتێکی دیکە نییە. کەی ئەو بیرەکەیەش قەرزاری چەمکی خەیاڵی زمانەوانییە. خەیاڵی زمانیش بە مانا جەوهەرییەکەی شیعرە، لێرەوە زمان قسان دەکات، پارێزگاریکردنە لە سرووشتی ئەسڵی شیعر، مرۆڤیش شیعرێکی خوداییە.

کەواتە ئەگەر لە بارەی زمان گوێی دەمە، وەك ئەوەی کە مرۆڤ شێواز بەپێی تێگەیشتنی زمان، یان لە فەشەلی تێگەیشتن دروست دەکات، هانا بە (ژیل دەلۆز) بەرین، ئەوە هەر شێوازێك بە خۆی زمانێکە، فرە زمانی مرۆڤ کە دەکاتەوە. بۆ نموونە: تۆ وەك باوك شێوازێك دەدوێیت، وەك کاسبکار شێوازێکی دیکە… بەو مانایەش مرۆڤ لە فرە زمانی و هاوئاهەنگییە مەرجی بنەڕەتی ئازادی دەسازێنێ. تۆ رۆژانە بەردەوام بە چەندین شێواز، (یان وەك دەلۆز دەڵێت بە چەندین زمان) قسە دەکەیت، خودا لە شێوەی مرۆڤەوە قسان دەکات.

مرۆڤ بە زمانەوە مرۆڤە

زمان ماددییە، چونکە دەنگە. مرۆڤیش ماددییە، چونکە دەنگدانەوەی سەیرورەیە، دەنگ قابیلی ئەوەیە بێتە هەڵڕشە، هەروەها دەنگدانەوەی سەیرورەش. زمان و مرۆڤ لە چوارچێوەی ئایکۆنەکانەوە خۆیان دەردەخەن. جیهان پابەندە بە مرۆڤ، زمان، کە لە رێگای سەیرورە، دایکەوە یان بە مانا (ئەگستین)ییەکەی لە رێگای خوداوە بەرجەستە دەبێ (زمان تاقە ئامرازێکە خودا بە مرۆڤەوە دەلکێنێت) ئەو تێزە لە ناونانی شتەکانەوە رێگا بە زمان، مرۆڤ دەدات، بێتە دەرەوەی بوون! زمان لە رێگای مەدلوولەکانییەوە دەکەوێتە دەرەوەی بوونی

خۆیەوە، مرۆق لە ڕێگای ناونانەوە دەکەوێتە دەرەوەی بوونی خۆیەوە. کەواتە کە خودا ناوەکان فێری مرۆق دەکات، ئەو کاتە زمان لە مرۆڤدا دەڕسکێ و ئەو کاتە زمان ملکەچی چوارچێوە وێنەییەکان دەبێ!

لێرەدا ئەگەر حەقیقەتی زمان لە ناوەکانەوە، یان بە مانایەکی دیکە لە زمانی (دایك)ەوە ملکەچی چوارچێوە نیگارەکان بێ و دواجار چوارچێوەی نیگارەکان یاسا و ڕێسایەك بەڕێوەی بەرێت، ئەوە داهێنان لە سەر نێودژی نێوان پاکێتی دایك و پیس بوونی دایك وەستاوە.

بە کورتی زمان و مرۆق بەردەوام لە ڕێگای (پارێزگاریکردن) و (پیسکردن) بە کرداری گفتوگۆکردن و راڤەکردن و بەیەکگەیشتن، گۆڕانکاری و بەردەوامی دەنوێنن، هەر لە ڕێگای ئەو کردەیەشەوە مرۆق لە زمانەوە گەشە دەکات و بەردەوام پێشدەکەوێت. ئەگەر پارێزگاریکردن لە رووتی زمان دیدێکی گشتی و بەڵگە نەویستی خەیاڵی وشە و وێنەی هەرائامێز بنوێنێ! ئەو دیدە هاوگونجانێکی ناجێگیر لە نێوان تاك و کۆ دروست بکات و دواجار بەکارهێنانەکان ئەوە بێ، کە بە شێوەیەکی گشتی دەکەونە بەر چاو. ئەوە پیسکردن دەکەوێتە دووتوێی سەیرورە و هەمیشە لەسەر خوازەی دایك خۆی نوێ دەکاتەوە.

لێرەدا لە نێوان پارێزگاریکردن و پیسکردن، دەشێ بڵێین زمانی مرۆق بە مانا جەوهەرییەکەی شیعرە! واتە لە مرۆق و زماندا شتێك نییە پێیبگوترێت واقیعی جێگیر، بەو مانایەش جیاوازییەکانی گفتوگۆکردن و راڤەکردن و ململانێی بەردەوامی پێکگەیشتنەوەی مرۆق و زمان، ناوێکی دیکەیە بۆ جێگیرنەبوون و سەیرورە.

عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

هەولێر 6/7/2024